

ДО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ОЛЬВІЇ 380–340 рр. до н. е.

В останні десятиліття завдяки дослідженням Ю.Г. Віноградова, С.Р. Тохтасьєва, А.С. Русяєвої, О.В. Білоусова, Л. Дюбуа (L. Dubois), О. Калору (O. Caloru) та інших у науковий обіг уведено відносно велику кількість магічних написів Ольвії, що походять переважно з некрополя. Серед багатогранних аспектів вивчення цих пам'яток найбільш поширені лінгвістичні та ономастичні розвідки¹. Водночас, видавець великої групи магічних написів С.Р. Тохтасьєв цілком слушно зазначив, що нам ще тільки належить навчитися перетворенню ономастичного матеріалу в повноцінне історичне джерело в умовах, коли традиційних джерел або не вистачає, або вони відсутні зовсім². Між тим, у результаті виконання синхронізації епонімного каталогу *IosPE*. I². 201 (з похибкою +2 / -4 рр.) запропонована хронологічна основа соціально-політичної історії Ольвії IV–I ст. до н. е., а арсенал дослідників написів цієї грецької колонії поповнився новими просопографічними інструментами: інтерпретацією, датуванням і реконструкцією³. Це відкриває перспективу вивчення, зокрема, магічних написів на якісно новому рівні з опорою на хронологічну шкалу й просопографічні відомості з вищевказаного каталогу й у сукупності з іншими синхронними написами (з тотожними іменами). З урахуванням викладеного, метою пропонованої розвідки є просопографічний, а також історичний аналіз опублікованого С.Р. Тохтасьєвим магічного списку імен *SEG 50:702,IV*: Διονύσιος, Ἀριστομένης, Κρίτων, Κόνων, Ἐκατέων, Εὐμένης, Ἠγήμων(?), Φίλιππος, Ἀριστομένης, Ἐλικράτης, Ἠρόδοτος. Дослідження спирається на лінгвістичні й ономастичні реконструкції видавця, відомий факт обмеженого кола осіб, які впливали на історичний процес в Ольвії, існування характерних родових імен тощо.

Магічний список *SEG 50:702,IV* привернув нашу увагу гіпотезою видавця⁴ та наявністю відносно великого переліку імен (при відсутності патроніміків), багато з яких асоціюються з характерними іменами ольвійської еліти, котра займала епонімні посади близько середини IV ст. до н. е. згідно з каталогом *IosPE*. I². 201: Διονύσιος, Φίλιππος, Ἐλικράτης, Ἠρόδοτος та інші.

¹ Щиро дякуємо С.Р. Тохтасьєву та О.В. Білоусову за дружні поради.

² Тохтасьєв С.Р. Остракон с поселения Козырка XII ольвийской хоры // *Hyperboreys*. — 2002. — № 8. — С. 97.

³ Ніколаєв Н.И. О новом направлении исследований надписей позднеклассической и эллинистической Ольвии // *Вопросы эпиграфики*. — М., 2012. — № 6. — С. 445–514.

⁴ Тохтасьєв С.Р. Новые tabellae defixionum из Ольвии // *Hyperboreys*. — 2000. — № 6. — С. 314, сноска 67: «...навіть чи доводиться сумніватися в тому, що окремі імена (каталогу *IosPE*. I². 201. — М.Н.) належали тим же персонам, що і в наших закляттях».

Першим у списку згадується Διονύσιος — це характерне ім'я найпотужнішого роду Діонісіїв. Діонісій — цілком вірогідно — одне й те ж обличчя з епонімом 355 р. до н. е. з верхньої частини I стовпця епонімного каталогу *IosPE. I². 201* — Διονύσιος Ἀριστείδου. Зазначений епонім ідентифікований на підставі системних міркувань; група інших імен, наведених у списку *SEG 50:702,IV*, також ідентифікується з персонами з верхньої частини I стовпця епонімного каталогу (див. нижче).

З урахуванням хронологічних відповідностей і рідкості в Ольвії імені Ἠρόδοτος з досліджуваного списку вірогідна ідентифікація з цією особою епоніма 354 р. до н. е. Ἠρόδοτος Μητροδώρου, родова приналежність якого недоступна, однак деякі міркування щодо ідентифікації його з гілкою роду Пантаклів-Клеомбротів, сподіваємося, будуть обґрунтовані в майбутньому при вивченні напису *IGDOLbia 102*.

Для інтерпретації особистості на ім'я Φίλιππος ми звернулися до С.Р. Тохтасьєва — відомого фахівця з ономастики та лінгвістики, який підтвердив, що семантика імен Φίλιππος і Φίλιπκος практично ідентична й теоретично носія імені Φίλιπκος у побуті могли іменувати як Φίλιππος. Це, з урахуванням хронологічних відповідностей, дозволяє нам ототожнити Філіста зі списку *SEG 50:702,IV* з епонімом Ольвії 345 р. до н. е. Φίλιπκος Ἠροδώρου з роду Протогенів-Гіросонів-Гіродорів.

Хтось Κόνων⁵ носить характерне ім'я роду Батаків та просопографічно ідентифікується як дід відкупщика Конона з декрету *IosPE. I². 32* на честь Протогена. Пік активності цієї особистості обчислюється згідно зі стеммою Батаків (мал. 1)⁶: за датами епоніматів його родича (племінника?) Βάτακος Τζοθέου (313+30; непарні покоління) і нащадка в четвертому поколінні Κόνων Βα[τάκου] (223+[30x4]; парні покоління)⁷. Як видно, розрахунки за двома епонімами повністю збігаються: пік активності Конона (Батакова) — 343 р. до н. е.

⁵ У написі фактично присутній фрагмент імені [(?)]ONON. Як вказано вище, автором приймається реконструкція видавця — Κόνων.

⁶ Коментар до мал. 1: рідним братом Конона (Батакова) був Тимофій (Батаків) — монетний магістрат (TIM і TI). У свою чергу, родоначальником Батаків — батьком цих двох особистостей — є якийсь Батак, син такого-то. Він сучасник групи тираноборців і, очевидно, після повалення тирана займав високі посади в Ольвії, що успадкували і його нащадки. Не виключено, що Батак увійшов до групи перших епонімів — жерців Аполлона Дельфінія. Імовірно, він виконав посаду монетного магістрату, залишивши монети з легендою ΒΑ. Див.: *Николаев Н.И.* Просопография Ольвии Понтийской V в. до н. э. — I в. н. э. — К., 2014. — С. 273.

⁷ Щоб не захарашувати дослідження великою кількістю генеалогічних обчислень, тут і далі вони будуть виконуватися без значних збитків для точності у спрощеній формі по одному персонажам.

кації — якийсь Ἐλικράτης Ἦροσῶντους, — імовірно, син епоніма 353 р. до н. е. Ἦροσῶν Ἦροδῶρου, котрий походить із роду Протогенів-Гіросонів-Гіродорів; тоді пік активності Епикрата — 323 р. до н. е. (353–30)¹². Зауважимо, що дата впливає з отриманої вище сукупності фактів. На користь ідентифікації Епикрата Гіросонова свідчить те, що це ім'я також міститься в платівці *SEG* 44:669 (= *IGDOLbia* 106), датованій Ю.Г. Виноградовим і Л. Дюбуа 360–340 рр. до н. е. Однак на основі наших просопографічних міркувань датування списку *IGDOLbia* 106 потребує уточнення¹³. Долаємо альтернативу на користь Епикрата Ісократова з урахуванням того, що у списку *SEG* 50:702,IV присутні майже всі елітні роди, а також, очевидно, і Аристокритиди-Сократиди. Але найважливіший аргумент прихований у фрагменті правого нижнього рядка присвяти жерців Євресибія *IOLbia* 71. На основі *de visu* цей рядок запропоновано до реконструкції В.Ф. Столбою¹⁴ як [Πο]σ[εἰδῶνιος?] або [Πο]σ[εἰδίπτος?]. Оскільки в написі *IOLbia* 71 присутні імена найвпливовіших осіб Ольвії 320 р. до н. е., наша просопографічна реконструкція цього рядка іменами реальних історичних осіб передбачала епонімів, відповідно, 332 та 321 рр. до н. е., Ποσειδῶνιος Ἐλικράτου чи [Πο]σειδῶνιος Ἀριστοκρίτου¹⁵. На перший погляд, альтернатива тут не здолана. Однак, якщо врахувати, що в досліджуваному списку *SEG* 50:702,IV присутні імена Ἐλικράτης (Ἰσοκράτου?) та Εὐμένης (Λεωπρέπεος?), то цілком вірогідною є гіпотеза, що через покоління в правий рядок присвяти *IOLbia* 71 внесені, окрім самого Εὐμένης Λεω[πρέπεος?], імена трьох його синів та, відповідно, сина Епикрата Ісократова. Таким чином, альтернатива в реконструкції нижнього рядка присвяти *IOLbia* 71 долається на користь епоніма 332 р. до н. е. Ποσειδῶνιος Ἐλικράτου. Тобто Леопрепида та Аристокритиди-Сократиди входили до єдиного клану, представники якого зазначені в досліджуваному списку; через покоління у списку жерців Євресибія зазначені вже їхні сини.

Просопографічна ідентифікація імені Κρίτων як належного до роду Нікератів умовна. Вона базується лише на тому, що в каталозі *IosPE*. Γ². 201 відомий епонім 210 р. до н. е. Κρίτος Νικηράτου. Виходячи з близькості імен Κρίτων і Κρίτος, імовірно, Критон може бути старшим братом епоніма 322 р. до н. е. Πλειστῶναξ Νικηράτου. Діючи за спрощеною процедурою обчислення піку активності Критона через дату епонімата його ймовірного нащадка Крита Нікератова, отримуємо 330 р. до н. е.¹⁶

На заключному етапі просопографічної інтерпретації списку *SEG* 50:702,IV необхідно виключити з нього імена, вперше зафіксовані в Ольвії й нехарак-

¹² Ім'я Епикрат у кінці III ст. до н. е. зустрічається й у роду Нікератів. Див.: *IosPE*. Γ². 190; *IosPE*. Γ². 191.

¹³ Такого уточнення потребують й інші пам'ятки з ім'ям Епикрат: *IGDOLbia* 109, *SEG* 3:595.

¹⁴ *Stolba V.F.* A Prosopographical Note on Olbia 71 (Dubois *IGDOLbia* 11) // *Miscellanea. Mnemosine.* — 2012. — С. 1.

¹⁵ *Николаев Н.И.* Просопография Ольвии Понтийской... — С. 147.

¹⁶ (210+30x4). Повна процедура обчислення піку активності Критона дає 337 р. до н. е.

терні для групи відомих родів — Ἡγήμων(?)¹⁷ і Ἀριστομένης, при цьому останнє в досліджуваній платівці зустрічається двічі. Автор не є фахівцем у галузі технологій магічного впливу, але, як варіант, можна припустити, що таке повторне згадування цього імені у списку мало на меті посилити негативний прояв потойбічних сил. Для підтвердження цієї гіпотези наведемо матеріали підготовленого нами до видання магічного графіті з некрополя Ольвії, в якому імена Εὐμένης і Εὐκράτης написані двічі: по зовнішньому колу й по внутрішньому — дрібним шрифтом. Гіпотеза про присутність у списку двох особистостей з унікальним у Північному Причорномор'ї ім'ям Ἀριστομένης нам здається менш реальною внаслідок низької ймовірності такої події.

Список SEG 50:702,IV датується С.Р. Тохтасьєвим у «традиційному» для таких документів діапазоні — 350–300 рр. до н. е. Однак наявність у ньому представників кількох родів створює можливість уточнення датування шляхом обчислення діапазону перетину інтервалів активності¹⁸ (табл. 1). З таблиці випливає, що ці інтервали перетинаються в п'ятирічному хронологічному відрізьку — 352–347 рр. до н. е. Навіть якщо виключити гіпотезу про приналежність Критона до роду Нікератів, перетин інтервалів складе 358–347 рр. до н. е., тобто не перевищуватиме десятиліття. Думаємо, виходячи з отриманих цифр, реально прийняти уточнене датування списку в межах 360–340 рр. до н. е.

Отже, в магічному написі SEG 50:702,IV перераховані імена, імовірно, найвпливовіших осіб Ольвії середини IV ст. до н. е., більшість із яких обіймала епонімні посади чи є дедикантами відомих присвят. Для таких осіб, як Διονύσιος (Ἀριστείδου), Ἡρόδοτος (Μητροδώρου), Φιλίσκος (Ἡροδώρου), виконання епонімної посади підтверджено каталогом *IosPE*. I². 201; для Ἐλικράτης (Ἴσοκράτου?), Ἐκατέων Ἴκεσίου і Εὐμένης (Λεωπρέπεος?) — вірогідно (але не пізніше 358 р. до н. е.). Крім того, Διονύσιος (Ἀριστείδου), можливо, є дедикантом присвяти *Iolbia* 66 та сином тираноборця з боку Діонісіїв, Ἐκατέων Ἴκεσίου — син тираноборця з боку Пантаклів-Клеомбротів та дедикант монументальної присвяти *IosPE*. I². 160. Εὐμένης (Λεωπρέπεος?) — племінник сина тираноборця Леократа Євресибієва та один із дедикантів присвяти *Iolbia* 71. Що стосується Ἐλικράτης (Ἴσοκράτου?) з гілки видатного роду Аристокритидів-Сократидів¹⁹, то відома його, рідкісна для Ольвії, віршована епітафія на мрамурі SEG 27:444. Очевидно, син цього Епикрата є дедикантом присвяти *Iolbia* 71. Таким чином, персональний склад досліджуваного магічного спис-

¹⁷ Схоже ім'я відомо в Херсонесі (*IosPE*. I². 403 = SEG 40:615), відповідно, у дорійському діалекті — Ἀγήμωνος.

¹⁸ Слід нагадати читачеві, що пік, інтервал і, відповідно, перетин інтервалів активності є хронологічними моделями. Вони базуються на датах обіймання епонімної посади предками та / або нащадками особи й близькі за змістом поняттю математичного очікування. Див.: Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных работников и инженеров. — М., 1977. — С. 544.

¹⁹ Nikolayev N.I. Νέα ανάγνωση της επιγραφής *IosPE* I² 161 από την Ολβία // ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΟΝ. — ΑΘΗΝΑ, 2013. — № 2. — Σ. 67–70.

ку суперечить думці Т.М. Кніпович²⁰, яка вважала, що соціальне становище осіб, котрі згадуються в написах на свинцевих пластинках, навряд чи було високим.

Для подальшої історичної інтерпретації списку *SEG 50:702,IV* значний інтерес має встановлення його автора. Це можливо зробити тільки побічно, на основі виключень. Отже, є відомим перелік головних елітних родів Ольвії²¹: Аристократида, Діонісії, Леократида-Євресибіади, Пантакли-Клеомбрати, Протогени-Гіросони-Гіродори, Нікерати, Аристокритида-Сократида. При цьому, згідно з таблицею 1, список *SEG 50:702,IV* містить імена представників усіх перерахованих родів, за винятком Аристократидів. Таким чином, намічений шлях вирішення, на перший погляд, нерозв'язаного завдання — пошук авторства магічного закляття *SEG 50:702,IV*. Звичайно, мова не йде про персоналії. Є велика ймовірність того, що це, дійсно, можуть бути Аристократида — питання кланової політичної боротьби Діонісіїв, Леократидів-Євресибіадів і Пантаклів-Клеомбратів із Аристократидами неодноразово висвітлювалися в наших дослідженнях. Можливо, не випадково першим у списку *SEG 50:702,IV* зазначено ім'я представника Діонісіїв — головних ворогів Аристократидів.

Підсумувавши отримані просопографічні відомості про групу представників вищої ольвійської еліти зі списку *SEG 50:702,IV*, стає можливим більш чітко уявити відрізок соціально-політичної історії Ольвії приблизно від 380 до 340 рр. до н. е. Отже, відповідно до гіпотези²² Ю.Г. Виноградова та В.В. Крапивіної, що підтверджено синхронізацією епонімного каталогу²³, повалення тиранії сталося близько 380 р. до н. е. Зауважимо, що ця дата дещо знижена в порівнянні з раніше пропонованою Ю.Г. Виноградовим²⁴: межа V–IV — початок IV ст. до н. е. На сьогодні деталізація тут недоречна, тим не менше, на рівні «робочої гіпотези» припускаємо, що в тиранічний клан входили вихідці з вищої мілетської аристократії, зокрема Мольпагори й Аристократида. З урахуванням ареалу імені Мольпагор в Причорномор'ї (Сінопа, Ольвія, Пантікапей) цілком вірогідно, що близько 440 р. до н. е.²⁵ ольвійський тиран (з гілки Мольпагорів?) надав притулок синопському екс-тирану (також із гілки Мольпагорів?). Окрім того, після повалення тиранії в Ольвії 380 р. до н. е., можливо, відбулося возз'єднання гілок ольвійських Мольпагорів із

²⁰ Кніпович Т.Н. Население Ольвии в VI–I вв. до н. э. // Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху. — М., 1956. — С. 123.

²¹ Николаев Н.И. Просопография Ольвии Понтийской... — С. 278.

²² Виноградов Ю.Г., Крапивина В.В. Ольвия и Боспор в раннем IV в. до н. э. // Античные полисы и местное население Причерноморья. — Севастополь, 1995. — С. 76.

²³ Николаев Н.И. Просопография Ольвии Понтийской... — С. 139.

²⁴ Виноградов Ю.Г. Политическая история ольвийского полиса VII–I вв. до н. э. — М., 1989. — С. 135–150.

²⁵ Гіпотезу про вірогідні родинні зв'язки синопських та ольвійських тиранів уперше запропонував Ю.Г. Виноградов. Див.: Виноградов Ю.Г. Указ. соч. — С. 118. Подальший розвиток цієї гіпотези див.: Николаев М.І. Теоретичні основи та джерела вивчення просопографії Ольвії VI–V ст. до н. е. // Чорноморський літопис. — 2011. — Вип. 4. — С. 132–138.

пантікапейськими²⁶. Переїзд частини тиранічного клану (Мольпагорів) до Пантікапея, очевидно, як варіант інтерпретації, потребував укладення договору із Сатиром і його сином Левконом. З IV ст. до н. е. в Причорномор'ї Мольпагори відомі тільки в Пантікапеї. Ще одна частина політичної опозиції — Аристократида, — імовірно, як варіант, знайшла притулок на околиці держави — у поселенні Панське-1 (Північно-Західний Крим). До речі, гіпотеза²⁷ про те, що воно було засновано політичними вигнанцями, є помилковою, виходячи з хронології повалення тиранії. Відсутні реальні відомості про долю інших учасників тиранічного клану (наприклад, Гекатоклів²⁸), але вже очевидно, що сутність повалення тирана — палацовий переворот. До групи тираноборців входили представники вищої еліти Ольвії — Євресибій Сірісков (Леократіди-Євресибіади), Гікесій Гекатеонов (Пантакли-Клеомброті), можливо, Аристид Діонісіїв(?) (Діонісії). В Ольвії починається ведення епонімного каталогу жерців храму Аполлона Дельфінія аж до майже кінця першої чверті I ст. до н. е. Імовірно, першими епонімами — жерцями Аполлона Дельфінія — були Євресибій Сірісков, Гікесій Гекатеонов та Діонісій Аристидов. У монетному карбуванні з'являється зображення герба Ольвії синопського типу. Дату початку карбування монет із Деметрою із зображенням цього герба слід відкоригувати до 380 р. до н. е, оскільки такі монети іноді датуються²⁹ межею V–IV ст. до н. е. Відповідно до античної традиції про обіймання посади монетного магістрату хронологічно близько до року виконання епонімата³⁰ достатньо обґрунтовані гіпотези про приналежність легенд ФІЛІ, ΔΙΟ зі згадуваних монет магістратам Філіску Гіродорову й Діонісію Аристидову, які обіймали епонімну посаду в 345 і 355 рр. до н. е. відповідно.

Є потреба докладніше зупинитися на просопографічній інтерпретації та датуванні присвяти *IosPE. Γ². 160*, оскільки виявлена нижче неточність Ю.Г. Виноградова в реконструкції цієї пам'ятки не дозволила висвітлити деякі важливі події, пов'язані з поваленням тиранії в Ольвії. Отже, В.В. Латишев датував її першою половиною III ст. до н. е., запропонувавши два варіанти реконструкції тексту: перший — [ὁ θεῖνα Ἴκ]εσίου καὶ ὁ θεῖνα Ἐκα]τέφωος Διῖ Ἐλευθερίωι і другий — [ὁ θεῖνα Ἴκ]εσίου [ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ Ἐκα]τέφωος Διῖ Ἐλευθερίωι. Таким чином, у другому варіанті публікатор припускав, що напис виконано таким-то, сином Гікесія (ὁ θεῖνα Ἴκεσίου) за свого сина Гекатеона (ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ Ἐκατέφωος). Зарахувавши напис *IosPE. Γ². 160* до синхронної

²⁶ Гіпотеза щодо спорідненості ольвійських та пантікапейських тиранів уперше запропонована Ю.Г. Виноградовим та В.В. Крапивіною. Див.: *Виноградов Ю.Г., Крапивина В.В.* Указ. соч. — С. 76.

²⁷ *Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейтунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А.* Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — К., 1999. — С. 410.

²⁸ *IGDOLbia 62; IGDOLbia 63; IGDOLbia 101.*

²⁹ *Карышковский П.О.* Из истории монетного дела Ольвии в первой половине IV в. до н. э. // *Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья.* — К., 1978. — С. 83.

³⁰ *Зограф А.Н.* Античные монеты. — М.-Л., 1951. — С. 85.

групи присвят Зевсу Елевтерію, Ю.Г. Виноградов уточнив його датування першою чвертю IV ст. до н. е. й пов'язав із поваленням тиранії. Далі, виходячи з вимог симетрії, дослідник реконструював напис як [Ἐκατέων Ἴκεσίου [τὸν πατέρα Ἴκέσιος Ἐκα]τέωνος Διὶ Ἐλευθερίῳ — Гекатеон Гікесієв. Гікесій Гекатеонов свого батька Зевсу Елевтерію (присвятив)³¹. Вчитуючись у рядки реконструкції Ю.Г. Виноградова, доводиться визнати, що вона нетипова для подібного роду написів³². Однак, принаймні, тричі³³ згаданий дослідником факт видання присвяти Гікесієм Гекатеоновим за батька Гекатеона Гікесієва свідчить про те, що саме так читав дослідник відтворений текст. Згодом Л. Дюбуа, замінивши в даній реконструкції номінатив Ἴκέσιος на аккузатив Ἴκέσιον, узгодив її з численними аналогіями, підтвердивши те, що напис є присвятою сина за батька³⁴: [Ἐκατέων Ἴκεσίου [τὸν πατέρα Ἴκέσιον Ἐκα]τέωνος Διὶ Ἐλευθερίῳ — Гекатеон Гікесієв батька, Гікесія Гекатеонова Зевсу Елевтерію (присвятив). Як видно, заміна однієї букви призвела до абсолютно нового просопографічного змісту присвяти *IosPE. I². 160*: посвятителем-сином є Гекатеон Гікесієв. При цьому Л. Дюбуа не звернув увагу на коментарі Ю.Г. Виноградова й не вказав на помилковість його просопографічної інтерпретації присвяти. Тим часом, неодноразово згадуваний Ю.Г. Виноградовим факт присвяти якогось Гекатеона Гікесієва його сином Гікесієм Гекатеоновим увійшов у науковий обіг: Гекатеон Гікесієв був визнаний сподвижником тираноборця³⁵ (зокрема, такої думки дотримувався й автор цієї статті³⁶). Однак останнє твердження не відповідало стеммі Пантаклів-Клеомбротів, особливо хронологічно, наслідком чого стала штучність і, відповідно, помилковість нашої початкової реконструкції верхніх поколінь стемми роду та послужило приводом для проведення цього розслідування. З урахуванням просопографічної інформації з епонімного каталогу можна досить упевнено визначити, що дедикантом присвяти *IosPE. I². 160* є син сподвижника й особа зі списку *SEG 50:702,IV* — Гекатеон Гікесієв; як показано вище, він — старший рідний брат Παντακλῆς Ἴκεσίου і Λεοντομένης Ἴκεσίου, ольвійських епонімів 347 і 339 рр. до н. е. відповідно. Водночас, Ἐκατέων Ἴκεσίου — родоначальник Нікоклів, гілки роду Пантаклів-Клеомбротів (мал. 2). Таким чином, на базі синхронізованого каталогу епонімів присвяту *IosPE. I². 160* слід датувати

³¹ Виноградов Ю.Г. Указ. соч. — С. 135.

³² Див., наприклад, *IG II²3851*: Διοσκούριδης Θεοφάνου Εὐω[νιμεύς] τὸν πατέρα Θεοφάνην Διοσ[κουρίδου]...; *IG IV², 1 221*: Εὐάνθης Αρχεδάμου Ἐπιδαύριος τὸν πατέρα Αρχεδάμον Εὐάνθεος Απόλλωνι, Ασκληπιῶν; *Erig. του Ογορου 422*: Μνασείας Διοδώρου τὸν πατέρα Διόδωρον Μνασέου, ἱερέα γενόμενον Ἄρπιεράῳ ἀνέθηκεν τα ἴν.

³³ Виноградов Ю.Г., Крапивина В.В. Указ. соч. — С. 75; Виноградов Ю.Г. Указ. соч. — С. 135, 148.

³⁴ Див.: *IGDolbia 11*: Nous serions donc en présence de la dédicace par un fils d'une statue de son père. Leurs deux noms sont bien attestés à Olbia.

³⁵ Русяева А.С., Русяева М.В. Ольвия Понтийская. — К., 2004. — С. 79.

³⁶ Николаев Н.И. Политическая и культурная элита Ольвии IV–I вв. до н. э. — Николаев, 2008. — С. 156.

не першою, а другою — початком третьої чверті IV ст. до н. е. Це також впливає й з перегляду 1995 р. Ю.Г. Виноградовим і В.В. Крапивіною дати повалення тиранії³⁷.

Є підстави вважати, що особа зі списку *SEG* 50:702,IV на ім'я Ἐκατέων Ἴκεσίου, будучи сином Ἴκέσιος Ἐκατέωνος — сподвижника тираноборця Євресибія Сіріскова, — обіймала епонімну посаду 360 р. до н. е. (не пізніше 358 р. до н. е. згідно з каталогом *IosPE*. I². 201). Участь у поваленні тиранії, на думку Ю.Г. Виноградова, викликала надзвичайну популярність імені Εὐρησίβιος в усі наступні епохи існування Ольвії³⁸. Доповнимо ці відомості: така традиція виникла й щодо імені Ἴκέσιος, однак, на відміну від імені Εὐρησίβιος, охопила кілька родів³⁹, особливо Пантаклів-Клеомбротів⁴⁰. Цікаво, що в роду політичних супротивників — Аристократидів, імовірно, на етапі їхніх переговорів про повернення в Ольвію, також один раз зафіксовано ім'я Ἴκέσιος⁴¹ — називати дітей ім'ям політичного супротивника з метою примирення — загальноприйнята практика. Значно більша популярність імені Ἴκέσιος у порівнянні з ім'ям Εὐρησίβιος у IV–III ст. до н. е., однак, поєднується, вірогідно, з існуванням гентильних спілок жерців Євресибія (*Iolbia* 71) і Леократа (*Iolbia* 168) та переважанням кількості родових лапідарних пам'ятників Євресибіадів. Водночас, присвята Гікесія Гекатеонова його сином виконана значно монументальніше порівняно з відомими присвятами Євресибіадів. Також, теоретично не виключене існування гентильної спілки жерців Гікесія. Тобто, хоча й з'явилися підстави для деяких сумнівів, поки що не будемо переглядати запропоновану Ю.Г. Виноградовим гіпотетичну реконструкцію імені тираноборця як Євресибій (Сірісков) у написі *IGDolbia* 10, змінюючи її на ім'я Гікесій Гекатеонов.

Наведена вище інтерпретація присвяти *IosPE*. I². 160, спільно з історичним, археологічним контекстом і палеографією фрагмента *Iolbia* 66 ...]ου Δι[...], свідчить на користь раніше висловленої нами гіпотези⁴² про інтер-

³⁷ Виноградов Ю.Г., Крапивина В.В. Указ. соч. — С. 75.

³⁸ Виноградов Ю.Г. Указ. соч. — С. 148. Слід зазначити, що така традиція стосується лише роду Євресибіадів, у цьому випадку, у післягетської Ольвії.

³⁹ Епонім 319 р. до н. е. Ἴκέσιος Σοκράτους — рід Аристокритидів-Сократидів, епонім 214 р. до н. е. Ἴκέσιος Πολυξένου — рід Поликсенів, епонім 102 р. до н. е. Ἴκ[έσιος] — з невідомого роду.

⁴⁰ Епоніми, відповідно, 306, 211, 206, 187 рр. до н. е., Ἴκέσιος Παντακλέους, Ἴκέσιος Παντακλέους, Ἴκέσιος Λεωδάμαντο[ς], Ἴκ[έσιος Φιλτέου?] з роду Пантаклів-Клеомбротів та його гілок. Слід зазначити, що в післягетській Ольвії рід Пантаклів-Клеомбротів уже невідомий; ім'я Ἴκέσιος відмічене лише один раз у написі *IosPE*. I². 132 представника невідомого роду.

⁴¹ Епонім 331 р. до н. е. Ἴκέσιος Ἀρίστωνος з роду Аристократидів. Дата виконання епонімата дозволяє припустити, що Ἴκέσιος Ἀρίστωνος народився близько 370–360 рр. до н. е. Це відповідає історичним обставинам: імовірно, до цього часу належить початок переговорів про повернення вигнанців.

⁴² Ніколаєв М.І. Хронологія декрету на честь Протогена на ґрунті синхронізації епонімного календаря Ольвії // Археологія. — К., 2012. — № 1. — С. 26–41.

претацію цього фрагмента як такого, що відноситься до роду Діонісіїв і синхронності обох пам'ятників. Більше того, з'являються деякі підстави також вважати фрагмент *Iolbia* 66 присвятою Зевсу Елевтерію. З урахуванням обмеженого кола осіб, здатних встановити пам'ятник, дедикантом цієї присвяти може бути епонім Ольвії 355 р. до н. е. Діонісій Аристидів — син особи, котра, очевидно, входила до групи тираноборців та персона з досліджуваного списку *SEG* 50:702,IV. Звичайно, запропонований нами суто гіпотетичний варіант реконструкції фрагментарної присвяти *Iolbia* 66 претендує лише на умовне прийняття: [Διονύσιος Ἀριστείδου τὸν πατέρα Ἀριστείδου Διονύσιου Δι[τὶ Ἐλευθερίῳ]. Історична доля цієї присвяти, що підтверджує запропоновану реконструкцію, розглянута нижче.

Становить інтерес дослідження питання про те, чому в списку *SEG* 50:702,IV від роду Леократидів-Євресибіадів-Леопрепидів присутній якийсь Євмен — племінник сина тираноборця Леократа Євресибієва, а не більш відома особа — сам Леократ Євресибієв, син тираноборця, ім'ям якого, вірогідно, назване товариство жерців Леократа (*Iolbia* 168), дедикант дорогої присвяти Аполлону Лікарю (*Iolbia* 65), роботи Стратоніда афінянина, та дедикант присвяти (*SEG* 42:714=*IGDolbia* 8) Зевсу Елевтерію. Ю.Г. Виноградов на базі знахідки на некрополі Панське-1 графіті з ім'ям Λεωκράτης припустив, що цей Леократ був фрурархом форту та й похований у Панському-1⁴³. Пропонуємо сучасну інтерпретацію графіті Λεωκράτης, безумовно, як можливий варіант. Отже: а) графіті знайдено на некрополі; б) ім'я Λεωκράτης представлено в номінативі. Тим самим це графіті може бути віднесено до магічних написів. З урахуванням гіпотези про перебування в Панському-1 частини політичних вигнанців, імовірно, Аристократидів, автором цього, напевно, прокляття може бути представник опозиції. Не виключено, що Леократ Євресибієв знаходився в Панському-1, наприклад, у період перемовин про повернення вигнанців.

Щодо історичних обставин скоєння магічного закляття *SEG* 50:702,IV є підстави вважати, що воно є продуктом магічної діяльності Аристократидів, які нещодавно повернулися з вигнання до Ольвії. Раніше⁴⁴ нами була встановлена дата їх повернення — 344 р. до н. е., що відповідає першому терміну обіймання епонімної посади представником цього роду (рік Ἀριστοκράτης Ἀριστων[ο]ς). Напевно, дату повернення Аристократидів слід перенести на кілька років раніше, наприклад, до 350–344 рр. до н. е. Нескладно помітити, що така дата дуже близька просопографічному датуванню досліджуваного списку — 352–347 рр. до н. е. Це дозволяє запропонувати один із варіантів його історичної інтерпретації: вірогідно, список відображає початкову стадію чергового етапу кланової політичної боротьби, що виникла внаслідок повер-

⁴³ Виноградов Ю.Г. Указ. соч. — С. 149.

⁴⁴ Николаев Н.И. О новом направлении исследований надписей позднеклассической и эллинистической Ольвии...

нення до Ольвії представників деякої частини тиранічного клану (без Мольпагорів та інших). Тобто, у 360–340 рр. до н. е. політична боротьба кланів продовжувалася, але з урахуванням тасмного характеру здійснення магічного обряду вона мала латентний характер⁴⁵. Що стосується гіпотези В.А. Анохіна⁴⁶ про реставрацію олігархічного устрою Ольвії близько 350 р. до н. е., запропоновану шляхом простеження аналогії з нумізматиною Самосу, слід зазначити, що олігархічна форма існувала тут уже після повалення тирана⁴⁷. Раніше нами були визначені тимчасове затухання політичної боротьби кланів у період облоги Ольвії Зопіріоном⁴⁸ та новий етап цього конфлікту після зняття облоги. Це виявилось у виникненні 320 р. до н. е. своєрідних партій — гентильних релігійних спілок, очевидно, як реакція на посилення протистояння ворогуючих кланів — Аристократидів проти Діонісіїв, Леократидів-Євресибіадів-Леопрепидів⁴⁹. При цьому не підтверджується гіпотеза Ю.Г. Виноградова⁵⁰ про виникнення цих спілок відразу після повалення тиранії. Загострення кланової політичної боротьби припадає на III ст. до н. е. Доступні деталі цієї боротьби досліджені в згаданих вище наших статтях і монографіях. Нагадаємо читачеві, що археологічний контекст виявлення фрагмента *Iolbia* 66, вірогідно, дедиканта Діонісія Аристидова, у засипі цистерни теменосу свідчить про те, що вона з 360–350 рр. до н. е. знаходилася на теменосі до середини III ст. до н. е. (так само, як і встановлена раніше присвята мольпів *Iolbia* 58+*IosPE*. I². 307, виготовлена за часів Діонісодора Лінесва з роду Діонісіїв)⁵¹ і була зруйнована, імовірно, Аристократами 260 р. до н. е. разом із *damnatio memoḡiae* присвяти *IosPE*. I². 186 гімнасіарха Нікодрома Діонісієва зривом з постаменту статуї Аполлона Лікаря *Iolbia* 65, встановленого Леократом Євресибієвим, здійснення акту *damnatio memoḡiae* над вотивно-будівельним написом *IosPE*. I². 179 Клеомброта Пантаклова, вигнанням

⁴⁵ У нас складається враження, що досліджуваний магічний список може й не бути свідченням судової тяганини та є прокляттям політичним ворогам. Хоча цьому суперечить однозначно судове закляття *IGDolbia* 107, де згадується вже відома персона — *Αριστομένης*.

⁴⁶ Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989. — С. 33.

⁴⁷ Розгорнуті критичні зауваження щодо гіпотези В.А. Анохіна про реставрацію олігархічного режиму близько 350 р. до н. е. див.: Ніколаєв Н.И., Снытко И.А. Некоторые вопросы социально-политической истории Ольвии V–IV вв. до н. э. // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 191.

⁴⁸ Інтерпретація стінобудівного напису *IGDolbia* 13 близько 332–328 рр. до н. е. свідчить про участь у ремонті оборонних споруд Ольвії одночасно представників Діонісіїв, Ніоклів та Аристократидів. Див.: Ніколаєв Н.И. Политическая и культовая элита Ольвии... — С. 43–50.

⁴⁹ *Его же*. О новом направлении исследований надписей позднеклассической и эллинистической Ольвии...

⁵⁰ Виноградов Ю.Г. Указ. соч. — С. 149.

⁵¹ Ніколаєв Н.И. О реконструкции посвяtitельной формулы коллегии мольпов из Ольвии // Античная цивилизация: политические структуры и правовое регулирование. — Ярославль, 2012. — С. 46–55. Також див. коментар А. Аврама до цієї статті: Avram A. Revue des études grecques. — Paris, 2013. — С. 553.

Діонісіїв та, вірогідно, Леократидів-Євресибиадів (про що нагадує декрет на честь Антестерія) і встановленням на деякий час влади Аристократидів⁵². «Ера» останніх у Ольвії тривала приблизно до 230 р. до н. е. та закінчилася актом *damnatio memoriae* щодо декрету на честь Антестерія, виконаного Діонісіями, котрі повернулися з вигнання. Він був умонтований у поріг будинку, суміжного з будинком Агрота Діонісієва⁵³; цей будинок належав, напевно, його брату Посідею Діонісієву. Участь Аристократидів у соціально-політичному житті Ольвії після 230 р. до н. е. не простежується.

Таким чином, виконаний аналіз магічного списку *SEG 50:702,IV* цілком відповідає раніше розробленій нами реконструкції етапів політичної боротьби в Ольвії та дозволяє дещо конкретизувати їх. Зазначимо, що запропонований матеріал не охоплює всі можливі історичні висновки, проте дозволяє висунути гіпотезу про значний інформаційний потенціал магічних списків Ольвії, очевидно, сорозмірний потенціалу лапідарних написів.

Таблиця 1. Просопографічне датування, інтерпретація та реконструкція списку *SEG 50:702,IV*

Ім'я та просопографічна реконструкція патроніміка	Пік активності, роки до н. е.	Діапазон активності, роки до н. е.	Просопографічна інтерпретація
Ἐλικράτης (Ἴσοκράτου)	362	377–347	Батько епоніма 332 р. до н. е. Ποσειδώνιος Ἐλικράτου. Гілка роду Аристократидів-Сократидів. Див.: <i>SEG 27:444 = IGDolbia 45</i> .
Διονύσιος (Ἀριστείδου)	355	370–340	Епонім 355 р. до н. е. Діонісії. Вірогідно, дедикант присвяти <i>Iolbia 66</i> Зевсу Елевтерію (?). Монетний магістрат ΔΙΟ (?).
Εὐμένης (Λεωπρέπλεος?)	Умовно бл. 350	365–335	Леопрепиди. Двоюридний брат Євресибія Леократова й племінник сина тираноборця. Дедикант присвяти <i>Iolbia 71</i> .
Ἡρόδοτος (Μητροδώρου)	354	369–339	Епонім 354 р. до н. е. Родова приналежність невідома. Умовно прийнято гілку роду Пантаклів-Клеомбротів.

⁵² Николаев М.И. Хронология декрета на честь Протогена на ґрунті синхронізації епонімного календаря Ольвії // Археологія. — К., 2012. — № 1. — С. 26–41. Коментар А. Аврама до цієї статті: Avram A. Les premiers peuples Germaniques sur le Bas Danube. Autour du decret *SEG 52:724* // *Studi ellenistici*. — Pisa-Roma, 2015. — XXIX. — С. 28–29, сноска 74.

⁵³ Николаев Н.И. Фрагмент эллинистического декрета из Ольвии о взыскании (долга) // Вопросы эпиграфики. — М., 2013. — № 7. — С. 452–463.

Ἐκατέων (Ἰκεσίου)	360–350	370–340	Старший брат епонімів 347 і 339 рр. до н.е. Пантакли-Клеоброти. Родоначальник Нікоклів. Дедикант присвяти <i>IosPE. I</i> ² . 160 Зевсу Елевтерію свого батька — сподвижника тираноборця Гікесія Гекатеонова.
Φιλίσκος (Ἡροδώρου)	345	360–330	Епонім 345 р. до н. е. Протогени-Гіросони-Гіродори. Монетний магістрат ФІЛІ (?).
Κόνων (Βατάκου)	343	358–328	Близький родич (поколінням вище) епоніма 313 р. до н. е. Батаки.
Κρίτων (Νικηράτου?)	Умовно бл. 337	352–322	Вірогідно, Нікерати.
Ἀριστομένης (2 рази)			Немає даних
Ἠγήμων(?)			Немає даних
Перетинання інтервалів активності		352–347	

Список скорочень, використаних у статті

- IosPE. I*². — *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae* / Ed. B. Latyshev. — Petropolis, 1916. — Vol. I².
- SEG* — *Supplementum Epigraphicum Graecum*. — Amsterdam, 1979–1994. — Vol. 26–41 / Ed. H.W. Pleket and R.S. Stroud; Amsterdam, 2008. — Vol. 58 / Ed. A. Chaniotis, T. Corsten, R.S. Stroud and R.A. Tybout.
- IGDolbia* — *Dubois L. Inscriptions grecques dialectales d’Olbia du Pont. Hautes études du monde greco-romain*, 22. — Geneva, 1996.
- IOlbia* — *Надписи Ольвии 1917–1965* / Под ред. Т.Н. Книпович, Е.И. Леви. — Л., 1968.